

Az iskolázottsági egyenlőtlenségek és a 18 év alatti népesség a 2011–2016-os időszakban

NAGY PÉTER TIBOR

ELTE TÁTK Oktatás- és Ifjúságkutató Központ; Wesley János Lelkészképző Főiskola

2011-ben és 2016-ban népszámlálás és mikrocenzus zajlott. A korábbi évtizedekben készült népszámlálásokkal ellentétben, a KSH kutatószobájában a népszámlálás eredeti adatfájlja használható. Ennek segítségével sikerült a 18 éven aluli személyekhez hozzákapcsolnunk a saját családfőjük részletes adatait, s ennek segítségével bemutatni, hogy 2011 és 2016 között a társadalmi egyenlőtlenségek egyértelműen növekedtek mind a bölcsődéhez és az óvodához való hozzáférésben, mind az iskolai előrehaladásban. A népszámlálási és a mikrocenzusból származó adatok lehetővé teszik, hogy a közismerten megromlott kutatási körülmények ellenére az egyes iskolatípusok szociológiai összetételét nyomon kövessük.

Kulcsszavak: iskolázottság, egyenlőtlenségek növekedése, bölcsőde, óvoda

The Central Statistical Office organised a national census in 2011 and a microcensus in 2016. Contrary to the earlier censuses, which are available only in published forms, the researchers can use these databases in the office. The author matched the data of the socio-demographic data of the head of the family to the lines of every person under 18. Using this source, the paper shows that the inequalities clearly grown in the period of 2011–2016 in accessing to nursery school and school ladders. The data coming from the census and microcensus help avoid the obstacles of school researches, and we can describe the social inequalities of educational system.

Keywords: level of education, growing inequalities, nursery school

A mikor a kutató végiggondolja, hogy milyen adatokkal lehet az elmúlt néhány év oktatásügyi folyamatait bemutatni, egyfelől a független és megbízható kutatások, adatfelvételek számának és lehetőségeinek évtizedek óta nem tapasztal-

Levelező szerző: Nagy Péter Tibor, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1083 Budapest, Dankó u. 11.

E-mail: nagypetertibor@gmail.com

talt objektív csökkenésével szembesül, másfelől *saját magán konstatálhatja*, hogy kevésbé bízik az államosított iskolarendszer adatait felügyelő tanügyigazgatási adatszolgáltatási rendszer adataiban. Ez veti fel a kérdést, hogy milyen alternatív adatforráshoz lehet nyúlni.

A hosszabb folyamatokat elemző társadalomkutató mindig nagyon kedveli az iskolázottsági adatokat (lásd pl. *Forray–Híves 2013; Nagy Beáta 2013; Földvári–van Leeuwen 2008; Sáska 2007; Polónyi 2002; Kozma 1987; Harcsa 1986; Semjén 1986; Lukács 1984; Jekelfalussy 1882 stb.*), hiszen azok a – gyakran manipulált – iskolai adatszolgáltatás esetlegességeitől többé-kevésbé függetlenül, regionálisan, idősorosan, s korcsoportokra nézve egyaránt könnyedén kialakítható alcsoportokra bontva teszik lehetővé a népesség leírását, végső soron egy-egy hosszabb időszak – dualizmus kora, Horthy-korszak, Kádár-korszak, az 1990–2010 közötti évek – oktatáspolitikájának „végső” (pillanatnyi történelektől, hatásoktól nem zavart) társadalmi hatásának bemutatását.¹

Amikor ugyanaz a kutató az elmúlt néhány év elemzésére kap megbízást – hiszen az *Educatio*[®] Mérleg-számainak logikája szerint egy politikai ciklus elemzésére kapjuk a felkérést szerzőként – egy pillanatra megtorpan. Ugyanis *semmiféle* összehasonlítható iskolázottsági adat nem áll rendelkezésre 2014-ből, illetve 2017 végéről. Természetesen a felkérést ennél rugalmasabban is kezelhetjük, hiszen a rendszerváltás óta *első ízben* két ciklus oktatáspolitikájának folyamatosságáról is beszélhetünk. (Fiatalabb olvasóink kedvéért: 1990 és 2002 között *semmiféle*, négy évet meghaladó folytonosság nem volt, a 2002 és 2010 közötti – sok szempontból folytonos – nyolc évben pedig az oktatási tárca 2006-ig az SZDSZ-é, 2006-tól az MSZP-é, 2008-tól pedig az SZDSZ már nem is tagja a kormánykoalíciónak – oktatáspolitikai szempontból tehát bizonyosan nincs folytonosság.)

E két cikluson belül azonban mégiscsak vannak adatok: a népszámlálás és a mikrocenzus következtében van iskolázottsági adatunk 2011-ből és 2016-ból.

Iskolázottság 2011-ben és 2016-ban

Ebben a fél évtizednyi időszakban a teljes népességben – ahogy ez az 1. táblázatból látszik – megnövekedett a népesség iskolázottsága. Ez minden öt éves időszakban így van, hiszen folyamatosan halnak meg a régebben iskolába járt, tehát összességében alacsonyabb iskolázottsági fokra eljutott honfitársaink. Figyelemre méltó azonban, hogy ebben az időszakban *elsősorban a felsőfokot végzettek aránya növekedett, az iskolázottsági középrétegeké kevésbé*. Úgy is mondhatjuk, hogy folytatódott ugyan az iskolázottsági piramis átalakulása iskolázottsági amforává, de ez inkább jelentette azt, hogy a csúcson lévő csoport nőtt meg az iskolázottsági középréteghez képest, mintsem azt, hogy a középréteg nőtt volna meg, a társadalom alján lévő iskolázatlan csoport arányának csökkenésével.

Nem iskolapolitikai, pusztán demográfiai tanulság, hogy a kisgyerekek arányának csökkenése a teljes népességben (6,8-ról 6,6%-ra) még ezen a rövid távon is felfedezhető.

¹ A tanulmány nulladik változatához Csákó Mihálytól, véglegesítéséhez Biró Zsuzsanna Hannától kaptam hasznos tanácsokat.

1. táblázat: A 2011-es népszámlálás és a 2016-os mikrocenzus KSH által közölt iskolázottsági adatai

A	2011-es népszámlálás (%)	Érték a magasabb iskolázottság alacsonyabbhoz való hozzászámításával	2016-os mikrocenzus (%)	Érték a magasabb iskolázottság alacsonyabbhoz való hozzászámításával	2011–2016 változás: E/C
	B	C	D	E	F
A 7 évnél fiatalabb népesség	6,8		6,5		
A 7 éves és idősebb népesség az általános iskola első évfolyamát sem végezte el	1,1		0,8		
1–3. általános iskola	3,2	92,1	3,3	92,6	
4–5. általános iskola	2,7	88,9	2,6	89,3	
6–7. általános iskola	4,5	86,2	3,6	86,7	
8. általános iskola	23,3	81,7	20,3	83,2	1,02
Középfokú iskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	18,2	58,3	17,8	62,9	1,08
Érettségi	25,7	40,2	27,5	45,0	1,12
Egyetem, főiskola stb. oklevéllel	14,5	14,5	17,5	17,5	1,21
N	9 264 462		9 165 428*		

* A KSH számítása szerint. A mikrocenzus a valóságban 810 ezres esetszámú.

A 2011-es és 2016-os iskolázottság² közötti távolság persze csak csekély mértékben engedi meg következtetések levonását a 2011 és 2016 közötti oktatásügyi folyamatokra nézve. Az iskolázottság ugyanis – legalábbis ahogy hagyományosan elemezni szoktuk – az egyének egész addigi életpályája során elért iskolai végzettségének népszámlálásokban regisztrált eredményét jelenti.

Van azonban egy olyan körülmény, amely talán mégis lehetővé tesz egy elemzést.

A 2011-es népszámlálás és a 2016-os mikrocenzus adatai ugyanis a KSH néhány éve kialakított politikájának megfelelően úgynevezett *kutatászbai környezetben*³ személysorosan is rendelkezésre állnak. Látni fogjuk, hogy ez lehetővé teszi bizonyos 2011 és 2016 közötti elmozdulások bemutatását. (Minthogy ez egy újfajta elemzés, az olvasó a szokásosnál némiképp hosszabb bevezetővel fog találkozni, mielőtt az adatokra térnénk.)

Az eredeti adattár rendelkezésre állása nemcsak azt jelenti, hogy a népszámlálás, illetve mikrocenzus publikus anyagaiból ismert kereszt táblákon kívül más kereszt táblák is előállíthatóak, hanem azt is, hogy részletesebb bontásban láthatjuk a kategóriákat.

Ennek a részletezhetőségnek jelentősége – ahogy ez a 2. táblázat C és az 1. táblázat B oszlopának összevetésével jól látható – különösen nagy az iskolázottság esetében.

² https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_07_2011.pdf, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_2.pdf [Letöltve valamennyi, a fentiek és a továbbiak: 2017. 12. 10.]

³ https://www.ksh.hu/kutatoszbai_hozzaferes

2. táblázat: A 2011-es népszámlálás (10%-os minta) eredeti adata

A	B	C	D
Az általános iskola első évfolyamát sem végezte el	78 240	7,9	
Az általános iskolai szintnek megfelelő évfolyamot végezte el mindennemű szakmai képesítő megszerzése nélkül	261 295	26,3	92,2
Az általános iskolai szintnek megfelelő évfolyamot végezte el 1961 előtt szerzett ipari tanuló intézeti, tanonciskolai, illetve 1976 előtt szerzett szakiskolai képesítő, minősítő bizonyítvány megszerzésével	21 421	2,2	65,9
Általános iskolai szintnél magasabb középfokú iskolai évfolyam érettségi vagy hasonló középfokú vég bizonyítvány, illetve 1961–2000-ben szerzett szakmunkás-bizonyítvány, valamint 1976-ban vagy később szerzett szakiskolai oklevél, képesítő megszerzése nélkül	52 689	5,3	63,7
Az 1961–2000-ben végzett szakmunkásképző iskolai szintnek megfelelő évfolyam szakmunkás-bizonyítvány megszerzésével	151 003	15,2	58,4
Az 1976-ban vagy később végzett középfokú szakiskolai szintnek megfelelő évfolyam oklevél, képesítő, szakképesítés megszerzésével	29 235	2,9	43,2
Középfokú iskolai évfolyam általános érettségi vagy hasonló középfokú vég bizonyítvány megszerzésével, a középfokú, illetve felsőfokú szakképzésben való részvétel nélkül	174 454	17,6	40,3
Középfokú iskolai évfolyam általános érettségi vagy hasonló középfokú vég bizonyítvány megszerzésével, a középfokú szakképzésben való részvétellel, de szerezhető oklevél nélkül	18 699	1,9	22,7
Középfokú iskolai évfolyam általános érettségi vagy hasonló középfokú vég bizonyítvány megszerzésével, a középfokú szakképzésben szerezhető oklevéllel	30 086	3,0	20,8
Középfokú iskolai évfolyam általános érettségi vagy hasonló középfokú vég bizonyítvány megszerzésével, a felsőfokú szakképzésben való részvétellel, de szerezhető oklevél nélkül	4 907	0,5	17,8
Középfokú iskolai évfolyam általános érettségi vagy hasonló középfokú vég bizonyítvány megszerzésével, a felsőfokú szakképzésben szerezhető oklevéllel	3 819	0,4	17,3
Egyetemi, főiskolai stb. évfolyam egyetemi, főiskolai stb. oklevél nélkül	23 805	2,4	16,9
Főiskolai stb. évfolyam főiskolai stb. oklevéllel	85 536	8,6	14,5
Egyetemi évfolyam egyetemi oklevéllel	53 798	5,4	5,9
Doktori, mesterképzési (PhD, DLA) évfolyam oklevél nélkül	3 051	0,3	0,5
Doktori, mesterképzési (PhD, DLA) évfolyam oklevéllel	1 562	0,2	0,2
Összesen	993 600		

A KSH kiadványaiban ugyanis az oktatásszociológus által oly különbözőnek látott iskolafokozatok, mint pl. a gimnázium és a szakközépiskola, illetve a főiskola és az egyetem összevonódnak – az eredeti adattárban rendelkezésre álló részletes bontásból ezek a kategóriák azonban megalkothatók. (A 2. táblázatban látható többi speciális iskolai végzettség, részben meghatározott kohorszok érettségét nem adó szakképzése – vö. *Fehérvári 2013* – szempontjából, részben az egyetemet követő PhD-képzés szempontjából releváns. Utóbbi azonban úgy értendő, hogy csak az 1993 után szerzett PhD-k tűnnek fel

itt, a korábbi tudományos fokozatok nem.⁴⁾ Az eredeti adattárban külön változó mutatja továbbá az elvégzett iskolai évek számát, amely elsősorban az általános iskolai elmoradása, illetve a középiskolából, felsőfokról való kimaradás jelenségének dokumentálására alkalmas. Az utolsó iskolai végzettség szakrendszere besorolása lehetővé teszi az alacsonyabb és magasabb presztízssú szakmák, illetve diplomák elkülönítését. (Mármint, ha a szakmák, foglalkozások presztízsről – Bukodi–Falussy 1998 – más adatforrásból van adatunk.)

A „foglalkoztatottsági” státuszról szóló változóban akkor is van adat, ha gyerekekről van szó, az ő esetükben elkülönülnek a bölcsődések, óvodások, a nappali tagozatos tanulók, a munkavégzés mellett nappali tagozatos tanulmányokat végzők. Ezek az adatok úgy a népszámlálás, mint a mikrocenzus adattárában megtalálhatók. (A népszámlálásban adat van arról is, hogy nappali, levelező vagy esti tagozaton történt-e a legmagasabb iskolai végzettség megszerzése, illetve hogy pillanatnyilag milyen iskolatípusban tanuló a megkérdezett személy. Utóbbi 2011-es adatok közvetlenül nem vethetőek össze a 2016-os állapottal, így az ő idősoros elemzésükre csak akkor kellene sort keríteni, ha az előző – népszámlálási szempontból 2001-ben kezdődő – évtized folyamatainak feltárása lenne a tanulmány tárgya. Természetesen a következő Mérleg-számban, a következő népszámlálás adatai – Bíró 2013 – birtokában már ezek az adatok is bevonhatóak lesznek a 2010-es évtizedet bemutató idősoros elemzésbe.)

A 2011-ben, illetve 2016-ban végzők esélykülönbsége

Tanulmányunk természetesen *nem* arra való, hogy bizonyítsa, mekkorák az iskolázottsági egyenlőtlenségek a magyar társadalomban, de még csak nem is arra, hogy azt mutassa be, hogy a fennálló iskolázottsági egyenlőtlenségek hogyan okoznak a környezetükben – azaz az egyenlőtlenség által sújtott településeken, illetve családokban – további egyenlőtlenségeket. Hiszen ezt az egyenlőtlenséget számos más tanulmány a hatvanas évek óta igazolta. Most azt kívánjuk bemutatni, hogy ellentétben a sokféleképpen értelmezhető és mindenekelőtt a tanügyigazgatásnak alávetett *iskolai* adatszolgáltatással a lakossági adatszolgáltatáson alapuló *iskolázottsági* egyenlőtlenségek *változása* még két viszonylag közeli időpont esetén is érdemben tükrözi az adott időszak folyamatait. A 2011-es és 2016-os állapotot *azért* hasonlítjuk össze, hogy ebbe a kettős kormányzati ciklusba eső 5 esztendő munkaerő-politikájának, társadalompolitikájának, oktatáspolitikájának, fejlesztéspolitikájának hatását mérjük. Az első lehetőség, hogy úgy a népszámlálásban (vagy annak tízsázalékos mintájában, ami közel milliós esetszámmal teljesen megbízható elemzést tesz lehetővé), mint a 2016-os mikrocenzusban (nyolcszáztízezer feletti esetszámmal) leszűrjük például a 19 vagy a 24 évesek adatait, s megvizsgáljuk ezen személyek iskolai végzettségének, szakképzettségének összefüggését foglalkozásukkal vagy például beosztottaik számával, munkába járásra fordított idejével, s összevetjük azt az adott pillanatban ugyanazon iskolázottsági csoport mondjuk 5–15 évvel idősebb tagjaira átlagosan jellemző foglalkozási státusszal.

⁴⁾ Legalábbis fokozatszerzési időpontként nem fordul elő 1993 előtti időpont. Természetesen, aki a választások közül 1993 után elismertette kandidátusi fokozatát PhD-ként, és a kérdőíven az utóbbi dátumot tüntette fel, formálisan nem állított valótlaniságot, csak éppen iskolai újjától elszakította iskolai végzettségét.

A 19 vagy 24 éves emberek zömében *éppen befejeztek egy iskolát*, nincs még jelentős munkatapasztalatuk, s munkateljesítményük sem. Elhelyezkedésük a munkaerőpiacon *mindkét időpontra nézve* egyértelműen megmutatja, „mennyit ér” az iskolai végzettség az adott pillanatban (Blaskó 2008), azaz azok a társadalmi folyamatok, amelyek 2011 és 2016 között zajlottak relatíve rontották vagy javították *az éppen akkor végző fiatalok* társadalmi pozícióját.

Az iskolába járók társadalmi pozíciója 2011-ben és 2016-ban

Természetesen az oktatásszociológust nem elsősorban az iskolai végzettségek hasznosulásának időbeli változása érdekli, hanem az, hogy az egyes iskolatípusokba járó fiatalok társadalmi pozíciója milyen. Ebben az esetben nem a 19 és 24 éves népesség leszűrésére, hanem a 13, 17 vagy 21 éves népesség leszűrésére van szükség, s velük kapcsolatban állapítandó meg, hogy mennyi közülük tanuló, s aki közülük tanuló, azoknak milyen a (tanulói mivolton kívüli) társadalmi státusza. (Ahogy mindenkiről, a 13 éves tanulókról is rendelkezésre áll az az adat, hogy hány évfolyamot végzett már el.) A társadalmi státusz jelzésére a népszámlálás és a mikrocenzus személysoros adatbázisa lehetővé teszi például a település meghatározását, s annak megállapítását, hogy lakóhelyéhez képest más településre jár-e. A település sokféle jellemzője, igazgatási rendszerben betöltött státusza, mérete, az ott élő iskolázott emberek aránya, illetve iskolaváros⁵ jellege, infrastrukturális ellátottsága alapján megalapozott állítás tehető arról, hogy ezek a települési hátrányok/előnyök a 13, 17, illetve 21 éves „tanulónépesség” bekerülését mennyiben segítik, illetve akadályozzák, illetve mennyire növelik annak kockázatát, hogy a 13 vagy 17 éves személy tanuló ugyan, de befejezett osztályainak száma elmarad a kortársai körében szokásostól. A 21 éves népesség esetében ez kiegészül még egy adattal: azzal, hogy van-e szakképzettsége, s ha igen, milyen, hiszen a különböző profilú szakmunkásképző intézményeket követően különböző eséllyel lehet érettségit adó intézményben továbbtanulni, illetve a szakközépiskolák szakmai profilja is erősen kihat arra, hogy végzettjeik felbukkannak-e a felsőoktatásban. Természetesen jelen téma szempontjából *nem egyszerűen a településcsoportok vagy szakképzettségek eltérő előnynövelő hatása a kérdés, hanem az, hogy 2011 és 2016 között ezek a különbségek hogyan alakultak, nőttek vagy csökkentek.*

A települési egyenlőtlenségek ugyanakkor elfedik, hogy egy hátrányos helyzetű településen lakó módosabb tanuló esélyei mennyivel jobbak a körülötte lévőkénél, illetve nyitva hagyják a kérdést, hogy a hasonló helyzetű városi, nagyvárosi tanulókhöz képest a települési hátrány jelent-e (és ha igen, mekkora) iskolázási hátrányt az épp olyan vagyonos, épp olyan iskolázott szülők gyermekeinek. A kutatószobai körülmények lehetőséget biztosítanak a népszámlálás lakásadattárának és a személyi adattárnak az *összekapcsolására*. A lakás minőségéről, méretéről és komfortfokozatáról rendelkezésre álló adatok kellő mértékben beskálázzák a tanulónépességet, elsősorban úgy, hogy az adott településen élő népesség átlagos lakásviszonyaihoz, épületviszonyaihoz képest hogyan helyezkedik el a vizsgált népesség lakásállapota – minthogy a lakás a családok nagy részében a legjelentősebb vagyontárgy.

⁵ Iskolavárosok tágabb csoport: amit a népszámlálásban szereplő általános iskolánál magasabb iskolai végzettségű tanulók iskolába járási helyként megemlítenek. Iskolavárosok szűkebb csoport: amit a népszámlálásban szereplő főiskolai-egyetemi hallgatók iskolába járási helyként megemlítenek.

Az iskolába járók szüleinek társadalmi pozíciója 2011-ben és 2016-ban

Az oktatásszociológus érdeklődése azonban hagyományosan kiterjed a szülők társadalmi státuszára is – ezt pedig a személysoros adatbázis első megközelítésben nem teszi lehetővé. Kézenfekvő viszont a lehetőség, hogy a népszámlálás, illetve mikrocenzus személy- és családadatbázisait összekapcsoljuk, s így adatokat nyerjünk arról, hogy a megfigyelt gyerekek családjának társadalmi státusza milyen. A „család” adatbázis a családméret mellett a családfő és élettársa/házastársa iskolai végzettségéről is tartalmaz adatokat. Ezzel a módszerrel immár megvizsgálható, hogy a 13 vagy 17 éves népesség tanulói milyen iskolázottságú családokból jöttek. Sajnos, azonban, a családadatbázis olyan iskolázottsági adatokat tartalmaz a családfő (és társa) iskolai végzettségéről, melyben a szakközépiskolai és gimnáziumi érettségi, illetve a főiskolai és egyetemi végzettség nem különül el – ekképpen követi a népszámlálás publikált adatait, mely hagyományosan elégségesnek ítéli, ha a társadalom felső részét tekintve csak az „érettségizett”- „diplomás” kategóriákat teszi bemutatathatóvá. A középfokú végzettség, majd a felsőfokú végzettség tömegesedése ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy igen nagy különbségek várhatóak a szakközépiskolát és gimnáziumot végzett szülők gyermekeinek iskolai esélyei között is.⁶ Hasonló különbségek feltételezhetőek a főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkező szülők gyermekeinek főiskolai-egyetemi-posztgraduális továbbtanulási esélyei között. Olyannyira, hogy a továbbtanulási esélyek szempontjából a gimnáziumi és főiskolai végzettségű szülők gyerekei közelebb vannak egymáshoz, mint a főiskolát és egyetemet végzett szülők gyerekei. (Célszerű lenne megkülönböztetni az egyetemi diplomásokon belüli elitcsoportok – például jogi vagy orvosdoktorok, tudományos kutatók – gyermekeinek egyetemi és posztgraduális esélyeit is, de a családadattár erre nem biztosít adatot, mert a családfő foglalkozását nem közli.)

Minderre mégis van lehetőségünk, a népszámlálás és a mikrocenzus bázisán. Ehhez azonban nem a „család” adatbázist kell használnunk!

Legyen a kérdésünk, hogy hogyan érinti a 13 éves kori évvesztett állapot (tehát 7 osztálynál kevesebb iskolai végzettség) kialakulását a családfő státusza!

Ha *ugyanabból* a személysoros adatbázisból hozzárendeljük minden egyes 13 éves személyhez az ugyanazon lakcímen ugyanazon sorszámú családhoz tartozó azon személy adatait, akinek családi státusza családfő, akkor több legyet üthetünk egy csapásra. Teljes részletezettségű iskolázottsági adathoz jutunk a családfő szempontjából, hogy elkülöníthessük pl. a szakközépiskolai és gimnáziumi végzettségű családfők hatását.

Azt is meg tudjuk állapítani, hogy mindazok a *további* adatok, amelyek a *családi adatbázisban nem, de a személysorosban fellelhetők, ergo ettől kezdve a családfőre, a vizsgált gyermek eltartójára* nézve is megvannak, hogyan hatnak. Példának okáért az, hogy a családfő és párja mióta élnek élettársi vagy házastársi viszonyban – ez lehetővé teszi azoknak a gyerekeknek az elkülönítését, akik olyan családban élnek, ahol a házasfelek, élettársak nem ugyanazok, akik a gyerek születésekor voltak.

Az így átalakított adattár lehetővé teszi a családfő szakképzettségének, munkavállalásának-munkanélküliségének, foglalkozásának igen pontos meghatározását, olyan ada-

⁶ Korábbi elemzésünk azt igazolta, hogy a szakközépiskolák legelőnyösebb státuszú ötödének tovább nem tanulási kockázata nagyobb, mint a gimnáziumok leghátrányosabb helyzetű ötödének tovább nem tanulási kockázata (Nagy 2004).

tokkal együtt, hogy hány beosztottja van a családfőnek, más településre jár-e dolgozni, mint ahol lakik, s ezzel az utazással naponta mennyi időt tölt. Ezek a változók *nem egyszerűen hierarchikusan függenek össze* a gyermekként vizsgált személy iskolába járásával, iskolai sikerességével, hanem olyan kombinációkban is, amit státuszinkonzisztenciaként (Lakatos 2016; Nagy 2010) fejezhetünk ki: mennyiben tér el a családfő iskolai végzettsége (esetleg annak szakiránya) attól az értéktől, ami az ő foglalkozási csoportjában, a nemzedékéhez tartozók körében szokásos, illetve valamely nomenklatúra szerint elvárt.

A Budapesten, városokban élő (tehát átlagosan előnyös helyzetű) népességen belül megkülönböztethetjük azokat, akik falvakban vagy külföldön születtek, sőt azokat is elkülöníthetjük, akik születésük és jelen lakóhelyük között még *más városban éltek*, például mert vidéki városok középiskoláiba, egyetemre jártak, mielőtt Budapestre vagy más nagyvárosba érkeztek volna. Az úgynevezett szenzitív kérdések elsöprő többségét is kitöltötték a népszámlálás és mikrocenzus válaszadói, ezért mód van arra, hogy a családfő nemzetisége és anyanyelve, fogyatékkal élése (és annak konkrét fajtája) hatását a gyerek iskolai részvételére megvizsgáljuk.

A kisgyerekek esetében annak is erős hatása lehet, hogy a szülő éppen iskolába (pl. felsőoktatásba) jár-e, azaz a családfő *saját* státusza tanuló-e.

Itt már lehetőség van a kiemelt elitcsoportok gyermekiskolázató esélyeinek vizsgálatára is,⁷ hiszen az egyetemi végzettség és a szakrendszer kombinációja, a foglalkozás és a beosztottak számának kombinációja alapján ügyvédek, orvosok/főorvosok⁸, nagyvállalkozók⁹, tudományos kutatók különíthetők el a családfők között. (A történelmi tapasztalatok szerint jelentős hátrány, illetve előnygeneráló tényező a családfő felekezeti hovatartozása,¹⁰ vagy annak hiánya is – de ezt csak a 2011-es népszámláláson tanulmányozhatnánk, tekintettel arra, hogy a 2016-os mikrocenzusból e kérdés kimaradt.)

Hiányzik – ellentétben számos külföldi népszámlálás gyakorlatával¹¹ – a vagyonra, illetve jövedelemre vonatkozó adat. Természetesen itt is használatba vehetjük a népszámlálás lakásadatbázisának felkapcsolt adatait. A vagyon jellemzését megkönnyítheti, hogyha az ingatlanforgalmi statisztika alapján meghatározzuk a vizsgált lakások vélhető átlagos forgalmi értékét, illetve hogyha – pl. egy korábbi tanulmányunkban bemutatott, a TÁRKI omnibusz aggregációin alapuló adatbázisból¹² – felvisszük az adott foglalkozásra az adott korcsoportban, adott régióban jellemző tipikus jövedelmet vagy legalábbis a jövedelmi harmadba, ötödbe tartozást. Néhány hónapon belül rendelkezésre fog állni a mikrocenzus egyötödére kiterjedő kiegészítő felvétel,¹³ amely a családfő, illetve a család jövedelmére, vagyonára vonatkozóan is tartalmaz adatokat.

⁷ Ahogy azt – az 1998-ban érettségizettek adatbázisa alapján – Csákó (2002) teszi.

⁸ Azok az orvosok, akiknek a beosztottsága legalább 20.

⁹ Akik tulajdonosai a saját munkahelyüknek, és beosztottaik száma legalább 20.

¹⁰ Karády 2012 és egy saját kísérlet (Nagy 2006). Kb. 1950-ig igaz volt, hogy zömében a Rajnától keletre voltak csak népszámlálási adatok a felekezetekről, s 1990 után is csak ebben a régióban éledt fel ez a hagyomány. A 21. században alapvető változás, hogy az utóbbi népszámlálásokkal Nagy-Britannia és Ausztrália is csatlakozott a felekezeti hovatartozást megkérdezők csoportjához. Lásd: https://international.ipums.org/international-action/sample_details

¹¹ <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.39.6539&rep=rep1&type=pdf>; <https://www.ons.gov.uk/census/2011census/howourcensusworks/howwepannedthe2011census/questionnairedevelopment/consideringtheincomequestion>

¹² Nagy 2014: 25. lábjegyzet.

¹³ https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kerdoivek/kerdoiv_subjektiv_jollet.pdf

A további családtagoknak az iskolázásra gyakorolt hatása

Nemcsak a családfő adatait kapcsolhatjuk azonban hozzá a megfigyelt kiskorú személyhez, hanem *minden más olyan személy adatait is*, akik vele egy családban, illetve egy háztartásban élnek. És itt nemcsak a családfő házastársának a hatásáról van szó, amit a legtöbb iskolaszociológiai kérdőív is tudakol, amióta kitűnt, hogy az anya iskolázottsági státusza erősebben determinál, mint az apáé (Andor–Liskó 1999). A családtagok, háztartástagok adatainak felkapcsolása révén kimutathatjuk pl. az iskolázási úton előbbre járó idősebb testvér, az együtt élő iskolázott vagy magasabb státuszú nagyszülő, nagybácsi-nagynéni hatását, mely az egyébként azonos státuszú házaspárok gyerekeinek iskolai sikeressége közötti különbséget magyarázhatja. (Természetesen e hatás vizsgálatának természetes akadálya, hogy *nem a vizsgált tanulótól kapunk* adatot arra nézve, hogy van-e iskolázott idősebb testvére,¹⁴ hanem csak a vele egy lakásban lakó személyt „érjük tetten”). Ha tehát épp a magas iskolázottság, magas jövedelem, előnyös anyagi helyzet növeli meg annak az esélyét, hogy viszonylag fiatalon másik lakásba költözzön az idősebb testvér, akkor az összehasonlítás hamis adatokat hoz. Csak azoknak a családoknak a gyerekiskolázató esélyeit szabad összehasonlítani, ahol a gyerekek közötti korkülönbség kicsi. Ez esetben azt mindenképpen konstatálhatjuk, hogy pl. a 17 évesen már évvessztés nélküli állapotban tanuló idősebb testvér mennyivel növeli annak esélyét, hogy 13 éves megfigyeltünk se legyen évvessztéses állapotú. Néhány hónapon belül rendelkezésre fog állni a mikrocenzus egyötödére kiterjedő kiegészítő felvétel, mely immár közvetlen kérdést tartalmaz a megkérdezett személy szüleinek iskolai végzettségére nézve.

Idáig érve a „kutatási tervben”, megállapítottuk, hogy ezeknek az elemzéseknek az elvégzése nem egy *Educatio*[®]-tanulmány, de egy monográfia terjedelmét is meghaladná. Tehát csupán jelezni szeretnénk, hogy *mindazon kutatásfinanszírozási és adminisztratív akadályok ellenére, melyek a 2010-es években az érdeklődő társadalomtudósok elé gördülnek*,¹⁵ *hibetelenül széles adattömeg áll rendelkezésre a gyerekek, illetve tanulók társadalmi háttérének megítélésére*, mégpedig azon torzító faktorok nélkül, amelyek az iskolai adatszolgáltatás körülményeivel függenek össze. És ezek az adatok már *kivétel nélkül* rendelkezésre állnak idősorosan – hiszen a 2001-es és 2011-es népszámlálásból mindezek az összefüggések megállapíthatók az adott időpontban meghatározott évjáratú népesség szüleinek nézve –, s néhány adat kivételével – persze nem számlálókörzeti, csak települési pontossággal – mindez megállapítható a 2016-os mikrocenzusból is, ami szintén igen részletes elemzést tesz lehetővé.

A tanulmány terjedelmi korlátait figyelembe véve, a továbbiakban néhány alapvető egyenlőtlenség bemutatására teszünk kísérletet.

Egyenlőtlenség a csecsemők körében

Az éppen megszülető népességnél egyetlen egyenlőtlenségi jelzést érdemes megemlítenünk: mennyiben van szó *csonka családba* születő gyerekről. A család csonkaságának egyik fontos statisztikai mutatója, hogy a családfő nő.

¹⁴ Ilyen adatot kért pl. Csáki 1998-as felvételében, az egyetlen olyan szociológiai felvételben, amely az érettségiző fiatalok vonatkozásában teljes körűsége miatt összevethető a népszámlálási adatokkal.

¹⁵ Erről részletes vita zajlott a Sáska Géza 70. születésnapja tiszteletére rendezett konferencián Erőss Gábor előadása kapcsán: <https://archive.org/details/saska70>

3. táblázat: A 2016-ban születettek a 2016-os mikrocenzus szerint

A családfő iskolai végzettsége		A családfők meg- oszlása iskolázottság szerint	A családfők közül nő	A nőnemű családfők megoszlása iskolázott- ság szerint	Reprezentáció
0–7. évfolyam	97	1,9	13,4	2,8	1,5
8. évfolyam	1036	19,8	15,7	35,1	1,8
Szaktanulmányképző	1412	27,0	5,2	15,7	0,6
Szakközépiskola	569	10,9	8,1	9,9	0,9
Gimnázium	954	18,3	7,9	16,2	0,9
Főiskola	584	11,2	10,1	12,7	1,1
Egyetem	568	10,9	6,2	7,5	0,7
Összesen	5220	100,0	8,9	100,0	1,0

A női emancipáció, a nők tudatos egyedüli gyerekvállalása és persze a *political correctness* törölte ugyan a lányanyaság történeti fogalmát, de statisztikai értelemben bizonyos, hogy gyermekkori viszonyaik szempontjából hátrányban vannak azok a gyerekek, akiknek születésekor nincsen jelen apa. Látható, hogy a társadalom legalacsonyabb végzettségű ötödében lényegesen valószínűbb, hogy a gyerek apa nélkül születik. A társadalom felső részében ez a valószínűség a főiskolát végzettek körében növekszik meg. Ennek okaként – hipotetikusan – a fiatal nők igen magas főiskolai arányára, s az ezzel is kapcsolatos házasságpiaci helyzetre éppúgy utalhatunk, mint az egyedülálló nők jelenlétére azokban a foglalkozásokban – pl. az oktatásügyben vagy egészségügyben –, melyek habituálisan inkább feltételezik az apánélküli gyerekvállalást.

Ahogy távolodunk a gyerek születésétől,¹⁶ természetesen növekszik annak a valószínűsége, hogy a családfő nő – azaz a gyerek születésekor még jelen lévő apa már kivált a családból. A 2016-os állapotban a 2016. évben született gyerekek esetében ez még csak 8,8%, a 2014-ben születetteknél már 10,3, hogy a 2012-es születésűek esetére már 13,2%-ra nőjön.

A csecsemők szüleinek iskolai végzettsége 2011 óta érzékelhetően lefelé tolódtól el, amennyiben az egyetemi végzettségű családfők aránya a 2011-es szint 91%-ára, a főiskolai végzettségűeké az akkori szint 86%-ára csökkent. E csökkenést elsősorban a nyolc általános iskolát végzettek arányának hasonló mértékű és a többi, kevésbé iskolázott csoport kisebb mértékű aránynövekedése kísérte. Ennek magyarázata, vélhetőleg, a diplomás népesség nagyarányú kivándorlása és külföldi munkavállalása, mely Nagy-Britanniába és néhány más nyugat-európai országba irányul.

¹⁶ Helytakarékosági okból azokat a táblákat nem közöljük, amelyből csak egy-egy adat megemlítése indokolt a szövegben. E táblákat is tanulmányozhatja az olvasó itt: http://nagypetertibor.uni.hu/t/educatio_tanulmany_2017_hattertablak.htm. A honlap megszűnése esetén a világháló egy másik pontján a „nagypetertibor.uni.hu” szóra rákeresve megtalálja annak biztonsági mentését.

Egyenlőtlenség a bölcsődés korúak körében

A 2016-ban megfigyelt 2014-es születésű népességben 68,6% a *sem bölcsődébe, sem óvodába* nem járók aránya. Ez az arány csökken, ha az iskolázatlan családfők felől az iskolázottak felé haladunk, de az összefüggés nem olyan egyértelmű, ahogyan ezt várhatnánk. A szakközépiskolai és gimnáziumi végzettségű családfők értékei igen közel vannak egymáshoz, és az egyetemet végzettek távolmaradási aránya magasabb is, mint a főiskolát végzetteké. Utóbbi tényező arra utal, hogy a kisgyerekek esetében a társadalom alsó felében – a szakmunkásképzőt vagy annál kevesebbet végzettek között – áll elő a kizsoríttóság, a társadalom felső szektorában inkább arról van szó, hogy az egyetemi diplomával rendelkező családok inkább megengedhetik maguknak, hogy az anya ott-hon maradjon a gyermekkel. (A szakközépiskolai végzettségű családfők adatait pedig célszerű tovább bontani, az alacsonyabb presztízsű, inkább a szakmunkások világára jellemző iskolai végzettségű és középrétegbe tartó családfők szétválasztása céljából.) Az óvoda és bölcsőde eltérő finanszírozási és hozzáférési szintjét mutatja, hogy az intézménybe egyáltalán becsatlakozott gyerekek *annál nagyobb arányban óvodások (és nem bölcsődések), minél alacsonyabb a szülő iskolázottsági státusza*. Ez a másik végponton még „összeérő” szakközépiskolai és gimnáziumi végzettségű szülők helyzetét is szétdobja: a szakközépiskolát végzettek 1,62-szor akkora mértékben járatták – a hozzájárulási díjat nem igénylő – óvodába a gyereküket, mint a gimnáziumot végzettek. A legalacsonyabb és legmagasabb iskolázottsági csoport különbsége pedig 7,44-szoros.

A 2016-os szint a 2011-eshez képest mintegy 5%-os javulást mutat. *Az átlagnál lényegesen jobban javultak – 9, illetve 15%-kal – az egyetemi és főiskolai végzettségű családfők gyerekeinek esélyei*. Jelentős változás, hogy 2011-ben még senki nem járt óvodába a két évvel korábban születettek közül, de a szabályozás változása (az óvodai minicsoportok létrehozása) 2016-ra már lehetővé tette ezt.

4. táblázat: A 2014-ben született gyermekek óvodába és bölcsődébe járása 2016-ban

A családfő iskolai végzettsége	Egyik sem	Bölcsődés	Óvodás	N
0–7. évfolyam	85,6	7,5	6,9	160
8. évfolyam	82,6	9,8	7,6	1463
Szakmunkásképző	71,0	21,4	7,6	2098
Szakközépiskola	63,7	28,6	7,6	667
Gimnázium	63,1	31,7	5,2	1228
Főiskola	55,1	38,2	6,7	780
Egyetem	58,6	36,9	4,5	748
Összesen	68,6	24,6	6,8	7144

Egyenlőtlenség az óvodás korúak körében

Az óvodáztatás majdnem teljes körű, de a csekély mértékű kimaradás társadalmilag most is szisztematikus.

Az iskolázatlanoktól az iskolázottak felé egyértelműen csökken az óvodáztatásból kizáródottak aránya. Azzal a nem lényegtelen kivétellel, hogy az egyetemi diplomások in-

5. táblázat: A 2012-ben születettek a 2016-os mikrocenzus szerint

A családfő iskolai végzettsége	Egyik sem	Bölcsődés	Óvodás	N
0–7. évfolyam	3,3	0,0	96,7	90
8. évfolyam	2,7	0,0	97,3	1316
Szakk munkásképző	1,9	0,2	97,9	1958
Szakközépiskola	1,6	0,0	98,4	633
Gimnázium	1,2	0,1	98,7	1314
Főiskola	1,0	0,3	98,6	874
Egyetem	2,3	0,2	97,5	831
Összesen	1,9	0,1	98,0	7076

kább élnek a gyerekek otthon tartásának (az ő kapcsolati tőkájukkal könnyebben elérhető) lehetőségével. A gyerekek lassabb érését elfogadó – vagy azt feltételező, vagy az ezzel kapcsolatos intézményi ellenállást leküzdő (vö. *Berényi 2008*) – értelmiségi attitűd látszik abból, hogy a még négyévesen is bölcsődébe járók leginkább iskolázott csoportok gyerekeiként bukkannak fel, ha kicsiny számban is. Az óvodáztatás arányai 2011-hez képest kétségtelenül javultak.

Az általános iskolában felhalmozódó egyenlőtlenségek

A kisiskoláskor kezdetén az iskoláztatási egyenlőtlenségek értelmezése nem könnyű, hiszen gyakran épp az iskolázottabb csoportok ambicionálják, hogy gyermekük csak egy évvel később kerüljön iskolába. Azt viszont nyilvánvalóan senki nem ambicionálja, hogy gyermeke se iskolába, se óvodába ne járjon. A 2011-ben megfigyelt 2005-ös születésűek 0,47%-ának mégis ez volt a sorsa, ami 2016-ra (a 2010-es születésűekre vizsgálva) 0,55%-ra növekedett. A teljes kiszorultság 2016-ban 0,86 és 0,25% között mozog, nem szigorúan, de követve a családfők iskolázottságának erőssorrendjét. A teljes kiszorultság növekedése 2011 és 2016 között az átlagos 1,2-szeresnél lényegesen nagyobb – 1,9-szeres – a nyolc általános iskolát végzett csoportban. Ezek azonban kis számok. Jellegzetesebb viszont, hogy néhány év alatt mekkora lemaradás halmozódik fel az elvégzett általános iskolai osztályszám tekintetében.

Táblázatunkban a 2000-ben született gyerekek 2011-es, és a 2005-ben született gyerekek 2016-os iskolázottsága látható. Az ilyen korú gyerekeknek – belekalkulálva azt a tényt is, hogy az év késői hónapjaiban születtek később iskoláztatnak be – a megfigyelési években 4-5 iskolai osztályt kellett befejezniük.

Ezt a szintet mindkét megfigyelési időpontban 89%-uk éri el. Az F oszlopban látható, hogy a családfő iskolai végzettségének növekedésével folyamatosan nő azok aránya, akik ténylegesen abszolválják is ezt. A legiskolázatlanabb csoportban több mint harmaduk nem teljesíti ezt a szintet, a legiskolázottabbak körében viszont kevesebb mint egyhuszaduk az, aki nem jutott el ideig. 2011 és 2016 között a legelső csoport helyzete javulni látszik, a legfelsőé változatlan marad. A natalitási adatokból¹⁷ egyértelmű, hogy

¹⁷ A népszámlálásban a születés hónapja is benne van. Ebből látható, hogy a történelmileg társadalmi-csoport-specifikusan ingadozó natalitást teljesen felváltotta egy ettől független egyenletes eloszlás.

6. táblázat: A 2000-ben, illetve 2005-ben született gyerekek iskolai végzettsége 2011-ben, illetve 2016-ban

Megfigyelési időpont	Születési év	A családfő iskolai végzettsége	0–2 osztályt végzett	3 osztályt végzett	4–5 osztályt végzett	0–2 osztályt végzett	3 osztályt végzett	4–5 osztályt végzett
A	B	C	D	E	F	G	H	I
2011	2000	Kevesebb mint nyolc o.	8,4	28,4	63,2	3,64	3,32	0,71
2011	2000	Nyolc osztály	5,1	15,3	79,6	2,20	1,78	0,89
2011	2000	Szaktunakásképző	1,7	7,4	90,9	0,73	0,87	1,02
2011	2000	Szakközépiskola	0,5	4,0	95,5	0,22	0,47	1,07
2011	2000	Gimnázium	0,9	6,1	93,1	0,39	0,71	1,04
2011	2000	Főiskola	1,3	4,8	93,9	0,58	0,56	1,05
2011	2000	Egyetem	1,4	2,6	96,0	0,62	0,30	1,08
2011	2000	Összesen	2,3	8,6	89,1	1,00	1,00	1,00
2016	2005	Kevesebb mint nyolc o.	7,0	25,0	68,0	4,33	2,67	0,76
2016	2005	Nyolc osztály	3,6	17,4	79,1	2,21	1,85	0,89
2016	2005	Szaktunakásképző	1,5	9,2	89,3	0,92	0,98	1,00
2016	2005	Szakközépiskola	0,2	6,2	93,6	0,14	0,66	1,05
2016	2005	Gimnázium	0,8	5,6	93,6	0,52	0,59	1,05
2016	2005	Főiskola	0,4	5,7	93,9	0,23	0,61	1,06
2016	2005	Egyetem	0,7	3,9	95,4	0,42	0,42	1,07
2016	2005	Összesen	1,6	9,4	89,0	1,00	1,00	1,00

a felsőfokú végzettségűek gyerekei lényegében ugyanolyan valószínűséggel születnek évesztést okozó hónapokban, mint az alacsonyabb iskolázottságúak gyerekei. A 4. vagy 5. osztályt végzett állapotot tekintve mégis szisztematikus az összefüggés: *minél feljebb haladunk az iskolázottsági ranglétrán, a gyerekek annál nagyobb része abszolválta az 5. osztályt – a legalsó és legfelső csoport között kétszeres a különbség.*

A leggyengébben teljesítő csoportba – azaz a 0–2 osztályt végzettek közé 2011-ben még 8,4% tartozott, 2016-ban már csak 7%. Látszólag itt is javulás következett be – csak hogy a társadalom másik végpontján a javulás sokkal gyorsabb, az ilyen mértékben lemaradó értelmiségi gyerekek aránya felére csökken. Mi több, a teljes – vizsgált kohorszhoz tartozó – népességben is nagyobb mértékben csökken a pusztán 0–2 osztályt végzettek aránya. Mindez összességében azt jelenti, hogy *a legalsó csoportba tartozók az átlaghoz képest 2011-ben 3,6-szeres hátrányban vannak, ez a hátrány 2016-ra 4,3-szeresre nő.* A nyolc osztályt végzett családfők gyerekeinek a hátránya változatlan marad, az ennél iskolázottabbaké javul kissé.

A vizsgált korszakban tehát az iskolázottsági lemaradás – a királyi úthoz képest – csökkent kissé, de a társadalmon belül a különbség növekszik.

A területi hátrány és az iskolázottsági hátrány

7. táblázat: Területi és iskolázottsági hátrány 2011-ben és 2016-ban

Település- csoport		1996-ban születettek 2011-ben			2001-ben születettek 2016-ban		
		Összesen	Kevesebb mint nyolc osztályt végzettek %-ban	A területi alsó harmad hátránya a felső harmad- hoz képest	Összesen	Kevesebb mint nyolc osztályt végzettek %-ban	A területi alsó harmad hátránya a felső harmad- hoz képest
Alsó harmad	Kevesebb mint nyolc osztály	238	55,5		152	46,7	
	Nyolc osztály	1233	30,3		1084	29,7	
	Szaktanács- képző	1620	10,9		1231	11,8	
	Szakközépiskola	128	3,1		86	4,7	
	Gimnázium	433	6,2		350	8,0	
	Főiskola	120	5,8		104	12,5	
	Egyetem	43	2,3		40	2,5	
	Összesen	3815	18,9		3047	19,2	
Középső harmad	Kevesebb mint nyolc osztály	44	54,5		23	47,8	
	Nyolc osztály	472	27,3		337	27,6	
	Szaktanács- képző	1185	10,9		1051	10,7	
	Szakközépiskola	192	3,1		130	7,7	
	Gimnázium	735	6,9		601	8,2	
	Főiskola	283	4,6		220	2,7	
	Egyetem	194	1,5		114	4,4	
	Összesen	3105	11,4		2476	11,6	
Felső harmad	Kevesebb mint nyolc osztály	19	63,2	0,88	4	100,0	0,47
	Nyolc osztály	257	31,5	0,96	143	28,0	1,10
	Szaktanács- képző	728	13,6	0,80	501	11,8	1,25
	Szakközépiskola	211	5,2	0,60	141	7,8	0,99
	Gimnázium	687	8,4	0,74	571	7,9	1,37
	Főiskola	403	5,5	1,07	387	8,3	1,41
	Egyetem	509	6,5	0,36	429	7,7	0,91
	Összesen	2814	11,2	1,68	2176	10,3	1,11

Magyarország valamennyi önkormányzatához (Budapest esetében tehát külön-külön a kerületekhez) hozzárendeltünk egy-egy számot, mely azt mutatja, hogy – a családfők iskolai végzettségét 9 fokú skálára osztva a gimnázium és szakközépiskola, illetve a főiskolai és egyetemi végzettség között csak fél értéket engedve – átlagosan milyen iskolai végzettségű családfőkkel rendelkezik a terület. Annak ellenére, hogy az iskolázottság nem lineáris, hanem ordinális változó, ezek a számok elég biztosan jelzik, hogy iskolázottsági szempontból az egyes területek mennyire fejlettek.

Az így kapott számok alapján a hazai népességet háromfelé vágtuk, hogy megkülönböztessük az átlagosnál rosszabb, átlagos és átlag feletti iskolázottságú településeket. Az így kapott sokdimenziós táblázatból közlünk itt egy részletet. Az ország iskolázottsági szempontból gyengébben álló harmadában több gyerek nő fel. Miközben ugyanis a teljes lakosság szempontjából 33-33%-os arányban soroltuk háromfelé az önkormányzatokat, addig a megfigyelt 15 éves korú népesség közel negyven százaléka él az alsó területi harmadban, és kevesebb mint harminc százaléka a legelőnyösebb zónában. Ilyen rövid időtávon is érvényesül, hogy ez a területi egyenlőtlenség növekszik, ugyanis az alsó zónában 2011-ben 39,2%, 2016-ban már 39,6% lakott. 2011-ben a legelőnyösebb helyzetű területen a 15 éveseknek 11%-a, a leghátrányosabb területen 19%-a nem végezte el a nyolcadik osztályt. Öt év alatt ez a hátrányos helyzetű harmadban romlik, az előnyös helyzetűben javul, így a különbség növekszik: *a hátrányos helyzetű települések 2016-ban 1,1-szer nagyobb hátrányban vannak, mint 2011-ben.*

Zármegjegyzés

A 2010-es évek oktatáspolitikáját mértékadó elemzések szerint a forráskivonás határozza meg, melyhez „a munkaalapú társadalom” és az „indokolatlan és káros túlképzés” ideológiája társul. Ennek jegyében került sor egyfelől a felsőoktatásba vezető út szűkítésére, másfelől a tankötelezettség leszállítására. Ha tanulmányunkban azokat az életkori csoportokat mutattuk volna be részletesen, melyeket ez nyilvánvalóan érint, tehát pl. a 17 vagy 19 éveseket, akkor azt mondhatnánk: a statisztikában csupán az ismert és oktatáspolitikailag felvállalt folyamatok tükröződnek. Azonban *nem ezt tettük*, hanem az alacsonyabb évfázisokat vizsgáltuk. Akikkel kapcsolatban ilyen deklarált szándék nincs. Mégis ezekből az adatokból az tükröződik, hogy az öt év folyamatai azt eredményezték, hogy a szülőiskolázottsági és területi hátrányok ezekben az alsó évfolyamokban növekedtek:

1. A csecsemők szüleinek iskolai végzettsége 2011 óta érzékelhetően lefelé tolódott el.
2. A bölcsődéhez való hozzáférés 2016-os szintje a 2011-eshez képest némi javulást mutat. Az átlagnál lényegesen jobban javultak az egyetemi és főiskolai végzettségű családfők gyermekeinek esélyei.
3. Az óvodáztatás arányai 2011-hez képest kétségtelenül javultak.
4. Az általános iskolai előrehaladásnál a nyolc osztálynál kevesebbet végzett szülők gyermekei az átlaghoz képest 2011-ben 3,6-szeres hátrányban vannak, ez a hátrány 2016-ra 4,3-szeresre nő. A nyolc osztályt végzett családfők gyerekeinek a hátránya változatlan marad, az ennél iskolázottabbaké javul kissé.
5. Az általános iskolai előrehaladásnál a hátrányos helyzetű települések lakosai 2016-ban 1,1-szer nagyobb hátrányban vannak, mint 2011-ben.

További elemzések deríthetik ki, hogy ez az iskolázottsági esélykülönbség-növekedés egyszerű tükrö-e az alsó és felső csoportok közötti jövedelmi különbségek növekedésének, vagy önálló, ezektől független tényező.

IRODALOM

- ANDOR M. & LISKÓ I. (1999) A szülők iskolai végzettsége. In: ANDOR M. & LISKÓ I. *Iskolaválasztás és mobilitás*. Budapest, Iskolakultúra.
- BERÉNYI E. (2008) Szabadon választott gyakorlatok? Differenciálódás, sikerek és kudarcok az általános iskolába kerülés során. In: BERÉNYI E., BERKOVITS B. & ERŐSS G.: *Iskolarend – Kiváltság és különbségtétel a közoktatásban*. Budapest, Gondolat. pp. 187–217.
- BIRÓ Zs. H. (2013) Kerekasztal-beszélgetés a népszámlálásról. Résztvevők: Harcsa István és Kovács Marcell statisztikusok, Jóri András adatvédelemmel foglalkozó jogász-ügyvéd és Tardos Róbert szociológus. *Educatio*, Vol. 22. No. 4. pp. 555–566.
- BLÁSKÓ Zs. (2008) Társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése a munkapiacra. *Századvég*, Új f. Vol. 49. No. 3. pp. 95–126.
- BUKODI E. & FALUSSY B. (1998) *Társadalomstatistikai adatgyűjtések: Időmérés, rétegződés és mobilitás, foglalkozások presztízse*. Budapest, KSH.
- CSÁKÓ M. (2002) és a doktor úr gyereke? *Educatio*, Vol. 11. No. 2. pp. 211–226.
- CSERES-GERGELY Zs. (2004) Mobilitás és iskolázottság Magyarországon a 2000-es évek elején. *Munkaerőpiaci Tükör*, pp. 126–130.
- FEHÉRVÁRI A. (2013) Szakiskolások rekrutációja. *Educatio*, Vol. 22. No. 4. pp. 516–528.
- FORRAY R. K. & HÍVES T. (2013) Az iskolázottság térszerkezete, 2011. *Educatio*, Vol. 22. No. 4. pp. 493–504.
- FÖLDVÁRI P. & BAS VAN LEEUWEN (2008) A magyar lakosság átlagos iskolázottságának becslése, 1920–2006. *Statistikai Szemle*, Vol. 86. No. 10–11. pp. 995–1005.
- HARCSA I. (1986) Társadalmi tagozódás, iskolai végzettség. In: VAMOS D. (ed.) *Társadalmi rétegződés és iskolai végzettség*. Budapest, OKI Sokszt.
- JEKELFALUSSY J. (1882) Magyarország műveltségi állapotai az 1880-ki népszámlálás szerint. *Budapesti Szemle*, Vol. 10. No. 72. pp. 366–377.
- KARÁDY V. (2012) *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok*. (Szociológiai dolgozatok 6.) Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- KOZMA T. (1987) Az iskolázottság területi egyenlőtlenségei Magyarországon. *Magyar Pedagógia*, Új f. Vol. 27. No. 1. pp. 37–46.
- LAKATOS M. (2016) Képzettségek és foglalkozások megfeleltethetősége. *Educatio*, Vol. 25. No. 1. pp. 70–99.
- LUKÁCS P. (1984) Az oktatásügy fejlesztésének középtávú tervezéséről. *Magyar Pedagógia*, Új f. Vol. 24. No. 4. pp. 373–389.
- NAGY B. (2013) Nemek iskolázottsága a 2011-es népszámlálás adatai tükrében. *Educatio*, Vol. 22. No. 4. pp. 505–515.
- NAGY P. T. (2004) A felsőoktatásba vezető út és az önszelekció. *Iskolakultúra*, Vol. 14. No. 9. pp. 57–71.
- NAGY P. T. (2006) Az egyháziak, az egyházak és az oktatás. In: MAJSAI T. (ed.) *Teológus és Lelkész Szak Vallástanársz. Évkönyv I (2006/1) WJLF*. Budapest, Wesley János Kiadó. pp. 153–194.

- NAGY P. T. (2008) Az iskolai elitek és az iskolázott elitek kutatása. *Új Pedagógiai Szemle*, Vol. 14. No. 4. pp. 80–95.
- NAGY P. T. (2010) A felsőfokú végzettségűek státus-inkonzisztenciája. *Educatio*, Vol. 19. No. 3. pp. 402–418.
- NAGY P. T. (2014) A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában. *Kisebbségkutatás*, Vol. 23. No. 3. pp. 7–35.
- POLÓNYI I. (2002) A népesség iskolázottsági jellemzői. In: POLÓNYI I.: *Az oktatás gazdaságtana*. Budapest, Osiris Kiadó. – <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/oktatagazdasagtana/ch03s04.html>
- SÁSKA G. (2007) *Közműveltség és magántudás*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest, Új Mandátum.
- SEMJÉN A. (1986) Az iskolázottság területi alakulása. In: FORRAY R. K. & KOZMA T. (eds) *Területi kutatások az oktatásügyben: Oktatásökológia*. Budapest, Oktatókutató Intézet sokszorosító üzeme. pp. 139–218.